

בענין מברכין ברכת חתנים בבית חתנים והמסתעף

איתא בגמ' כתובות דף ז: תנו רבנן מברכין ברכת חתנים בבית חתנים. הכוונה בהלכה זו היא שכשמברכין ברכת חתנים אחרי החתונה בז' ימי המשתה, וכמבואר בסוגיא דכתובות (ז.) עי"ש, ומברכין ברכות אלו בבית חתנים. בית חתנים היתה מקום מיוחד שהחתן והכלה ובני החופה היו שם במשך ז' ימי המשתה ושמחו ביחד כדאיתא במס' סוכה (כה:) וא"ר אבא בר זבדא אמר רב חתן והשושבינין וכל בני החופה פטורין מן הסוכה. הרי החתן והכלה ושאר החברים נשתעשו ביחד במשך הז' ימי משתה. ומבואר בגמ' (סוכה כה:—כו.) שבני חופה אלו שעסקין בשמחת חתן וכלה פטורין מן המצוות שעוסק במצוה פטור מן המצוה.

המקום הזה שהחתן והכלה ובני החופה משתעשין ביחד בז' ימי המשתה מקרי בית חתנים ומקרי גם החופה. ואיתא בגמ' סוכה (כה:) אין שמחה אלא בחופה. בפשטות דברי הגמ' נראה שרק מברכין ז' ברכות בז' ימי משתה במקום המיוחד הזה. אולם, עפ"י צריכין לברר מנהג הספרדים שמברכין ז' ברכות רק בבית החתן והכלה ומנהג האשכנזים שמברכין ז' ברכות בז' ימי המשתה בכל מקום ומקום.

מנהג הספרדים בנוגע לז' ברכות בז' ימי המשתה

איתא בשו"ע (אה"ע סי' סב סע' ה) וז"ל מברכין ברכת חתנים בבית חתנים אחר ברכת המזון בכל סעודה וסעודה שאוכלין שם וכו' עכ"ל. הרי דהשו"ע מביא דברי הגמ' הנ"ל שמברכין ברכת חתנים בבית חתנים. אמנם איתא עוד בשו"ע (סי' סב סע' י) י"א שאם החתן יוצא מחופתו אפילו כלתו עמו והולכים לאכול בבית אחר אין אומרים שם ברכת חתנים והני מילי כשדעתו לחזור אחר כך לחופתו אבל אם הלך לגמרי לבית אחר וכל החבורה עמו נעשה אותו בית עיקר גם שם נקרא חופה ומברכין ברכת חתנים. וכו' עכ"ל.

הרי רואים מדברי השו"ע שהמקום המיוחד לז' ימי המשתה הנקראת בשם בית חתנים או חופה היא המקום שיכולים לברך שם ברכת חתנים. אולם אם החתן והכלה עוזבים מקום זה וקובעים דירה לשאר ימות

המשתה במקום אחר אז המקום החדש נקראת בית החתנים ומברכין שם שבע ברכות. ועיין בביאור הגר"א (ס"ק כח) שציין לדברי התוס' בסוכה (כה: ד"ה אין שמחה אלא בחופה) שביארו שחופה נקראת מקום עיקר ישיבת חתן וכלה ולא מקום ששוהין שם באקראי בעלמא. ולפי זה דברי השו"ע (שם סע' י) שאם הולך לגמרי לבית אחר הכוונה שזה עכשיו מקום דירת החתן והכלה לשאר ז' ימי המשתה ורק שם מברכין שבע ברכות.

עיין בספר שובע שמחות להרה"ג ר' שריה דבליצקי שליט"א (עמ' לד) שכתב וז"ל אך בקרב הספרדים יש הנוהגים שלא לברך אחר הסעודה הראשונה, אלא אם נעשתה הסעודה בבית החתן. ואין הם מברכים באף מקום אחר בין בעיר זו או אחרת. אלא אם כן בדעת החתן וכלה להישאר שם בבית ההוא מהסעודה עד סוף ימי המשתה. וכן מנהג הספרדים בירושלים. וציין למקור (ס"ק צב) מהגאון ר' עובדיה יוסף זצ"ל במכתב שכן הורה רבו הגאון רבי עזרא עטייה זצ"ל.

וביתר ביאור עיין בספר ילקוט יוסף (שובע שמחות – כרך א עמ' שג) להרה"ג ר' יצחק יוסף שליט"א שכתב שהפשטות בשו"ע היא שרק מברכין ברכת חתנים בבית החתן אפילו בזה"ז. וכתב וז"ל ומ"מ אין לנו לשנות מהמנהג בדבר שכן נראים בפשטות דברי מרן. וכן אמר לנו מרן אאמו"ר שליט"א בשם ראש הישיבה הגאון רבי עזרא עטייה זצוק"ל, שכן היה המנהג בירושלים משנים קדמוניות אצל הספרדים. ובודאי שכן יש לנהוג עכ"ל.

ומבואר עוד בספר ילקוט יוסף הנ"ל (ע' שטז – פרק יז סע' כב) וז"ל בית הורי החתן אינו נחשב כבית חתנים, שהרי מיום החתונה בית הוריו הוא בית עראי שלו, ובית הקבע שלו הוא במקום שדר (אפילו אם דר רק בדירה שכורה, ואין לחתן בית משלו), ולכן אם עורכים שם סעודה בשבעת ימי המשתה, אין לברך שם שבע ברכות עכ"ל. והוסיף עוד (שם עמ' שיז סע' כג) וז"ל אשכנזי המשתתף בסעודת חתן וכלה ספרדיים, שלא בבית החתן, טוב שלא יברך את כל השבע ברכות, ואף על פי שמנהג האשכנזים לברך את כל ז' הברכות אף שלא בבית החתן, כל שיש שם פנים חדשות ועשרה אנשים, מכל מקום כיון שהחתן הוא ספרדי, יש ללכת אחר מנהג החתן. ומיהו המברך אין מוחזין בידו עכ"ל.

הרי דהרה"ג ר' עובדיה יוסף זצ"ל הורה בשם רבו הרה"ג ר' עזרא עטייה זצ"ל שנקטינן שרק מברכין ברכת חתנים בבית החתנים שהוא המקום המיוחד לחתן וכלה ולכל בני המשתה כל ז' ימי המשתה ובזמן

הזה שאין לנו מקום ששוהין שם כל ז' ימי המשתה או בית החתן דהיינו המקום ששוהה שם בקביעות עם אשתו במשך ז' ימי המשתה, הוא המקום היחיד שמברכין ז' ברכות.

אולם, יש לעיין שהרי דברי השו"ע (סע' י) מיירי שהחתן והכלה וכל בני החופה הולכים למקום אחר ואפשר שרק כבי האי גוונא נחשב המקום החדש כמקום החופה וכבית חתנים כיון שכל החבורה נעקרת והולכת למקום החדש ולפי זה לא יוכלו לברך ז' ברכות בזמן הזה אפילו במקום ששוהים החתן והכלה כיון שאין כל בני החופה שוהים שם ואפשר דלא מקרי חופה. אולם נראה שהפוסקים הנ"ל סברי דסגי עם המקום החדש הוא מקום הקבוע של החתן והכלה לשבעת ימי המשתה ולכל הפחות אם הוי באמצע שבעה ימי המשתה מכאן ועד סוף ימי המשתה ושאר החברים באים שמה באקראי בשעת הסעודה וכמו שמבואר בספר שובע שמחות הנ"ל.

מנהג האשכנזים בנוגע לברכת חתנים

אולם, כידוע שמנהג האשכנזים לברך ברכת חתנים בז' ימי המשתה בכל מקום שיש עשרה אנשים ופנים חדשות וסעודה שנערכה לכבוד החתן והכלה ויש לעיין במקור מנהג הזה לאור מה שכתבנו לעיל שמברכין ברכת חתנים משמע בבית חתנים ולא במקום אחר וכנ"ל. ויש כמה מקורות להצדיק מנהג זה ונבארם בהמשך המאמר.

ביאור המאירי בדברי הגמ' – מברכין ברכת חתנים בבית חתנים

כתב המאירי בכתובות (דף ז:): וז"ל זה שאמרו ברכת חתנים בבית חתנים לא סוף דבר ביום ראשון אלא אף כל שבעה כל שמברך ברכת חתנים אינו מברכה אלא בבית חתנים ר"ל בבית החופה, אלמא שאם החתן עושה סעודה במקום אחר שלא במקום שנכנסה שם עמו לחופה אינו מברך שם ברכת חתנים אפילו היו חתן וכלה אוכלים שם ושהסעודה נעשית בשבילם, וכן כתבוה קצת מפרשים, והביאוה ממה שאמרו בשני של סוכה (כ"ה:): חתן וכל שושביניו פטורין מן הסוכה, והקשה וליכלו בסוכה וליחדו בסוכה אין שמחה אלא בחופה, ומכיון שאין שמחת חתנה אלא בבית החופה אף בברכת חתנים כן עכ"ל. דעה זו היא המנהג הספרדים הנ"ל שרק מברכין ברכת חתנים בבית חתנים. אולם שוב כתב המאירי עוד דעה בביאור הסוגיא וז"ל ומכל מקום יש אומרים שכל מקום שחתן מתקין בו סעודה מברכין בו ברכת חתנים ולא אמרו כאן בית חתנים אלא למעט

בית האירוסין ולא פטרוהו מן הסוכה אלא מפני שהוא צריך לשמוח ולשעשע בחברת ריעים ובכמה מיני שמחה ושעשוע וסתם סוכה אין בה שיעור לכך וכו' עכ"ל. הרי בדעה שניה שבמאירי יכולים לברך ברכת חתנים אפילו שלא במקום החופה והא דאיתא בגמ' שמברכין ברכת חתנים בבית חתנים אין הכוונה למעט שאר מקומות אלא הכוונה למעט בית אירוסין דכשמאוסין דהיינו בשעת קידושין לא מברכין ברכת נישואין. אולם אחר הנשואין שמברכין ז' ברכות בז' ימי המשתה אה"נ דיכולים לברך בכל מקום. והא דאיתא בגמ' סוכה (כה:) אין שמחה אלא בחופה אין זה הלכה אלא מציאות שמקום הסוכה מצומצם אבל אה"נ במקום שהמציאות היא בהרווחה שפיר יכולים לברך בכל מקום. לפי דעה זו מיושבת מנהג אשכנז לברך ברכת הנישואין בכל מקום.

דברי המהר"ל מפראג בענין זה

שיטה זו שהביא המאירי היא כדברי המהר"ל מפראג שהובא בט"ז (אה"ע סי' סב סוף ס"ק ז) וכתב הט"ז וז"ל אחר זמן ראיתי בכתבי מהר"ל מפראג ז"ל בפ"ק דכתובות שפסק כוותי, וז"ל ואנו מברכין אף במקום שלא היתה שם החופה, אע"ג דאמרינן בסוכה וליחדו בסוכה וליחדו בסוכה, וקאמר שם אין שמחה אלא בחופה שאני התם דלא יכול לשמוח כראוי, אבל לענין הא מילתא איכא שמחה ומברכין שם עכ"ל. הרי מפורש בדברי המהר"ל שזה דאיתא בגמ' סוכה (כה:) אין שמחה אלא בחופה אינה הלכה אלא מציאות וכו"ל. ולפי זה בכל מקום שמשמחין ויש מקום בהרווחה לשמוח שפיר מברכין שם ברכת חתנים.

שיטת הט"ז בענין הנ"ל

ועיין גם בדברי הט"ז (אה"ע סי' סב ס"ק ד) שכתב שיכולים לברך ברכת נישואין אפילו חוץ למקום הדירה של החתן וכלה וביאר שאע"פ שתוס' (סוכה כה: ד"ה אין) כתבו שמברכין שבע ברכות במקום עיקר ישיבת חתן וכלה. אפ"ה אם נעשית הסעודה לכבוד חתן וכלה במקום אחר הרי עכשיו בשעה זו וביום זה המקום הזה נעשית עיקר ישיבת חתן וכלה. ועיין בבית שמואל (אה"ע סי' סב ס"ק יג) שהביא דברי הט"ז והמהר"ל מפראג. אולם כבר העיר הרה"ג ר' משה מנחם טירנויער שליט"א רה"כ סאטמאר במאנטריאל בקובץ פרי תמרים (קובץ חמישי – תמוז תשמא) שיש חלוק בין דברי המהר"ל לדברי הט"ז, שהמהר"ל בעצם חולק על התוס' הנ"ל וסובר שבכלל לא צריכים שיהיה מקום מיוחד כדי לומר שבע

ברכות. אולם, הט"ז פוסק כדברי התוס' שבענין מקום מיוחד לומר שבע ברכות דהיינו עיקר מקום ישיבת החתן וכלה באיזה מקום שהוא הרי שפיר מקרי מקום זה לעיקר מקום ישיבת חתן וכלה לעת עתה. ע"ש במאמר זה שכתב שיהיה נ"מ לדינא דלפי המהר"ל אין שום חיוב מקום וממילא יכולים לברך ז' ברכות אפילו בסעודה שלא נערכה לכבודם. אולם, לפי הט"ז שבאמת צריכים מקום מסויים אמרינן רק בכי האי גוונא שנערכה סעודה מיוחדת בשבילם מברכין ז' ברכות.

אולם, הט"ז הוסיף עוד סברא להתיר לברך שבע ברכות בכל מקום וכתב וז"ל מטעם זה נמצא שיש שמחה יתירה לחתן וכלה בבית החופה טפי משאר בתים ע"כ חילקו שפיר בין הבתים משא"כ עכשיו שאין קורין חופה רק למה שמקדשין הכלה תחת מטלית הפרוסה על הכלונסות כמו שהביא רמ"א (באה"ע סי' נה) אין שום מעלה לבית שעושין בו סעודת הנשואין טפי מבתים אחרים וקורא אני ע"ז שמחה מה זו עושה בבית זו טפי מבתים אחרים דמה לי כותלי בית זה או בית אחר ע"כ נראה ברור דיש לברך ברכת חתנים בכל בית שעושין בו סעודה לכבוד החתן וכלה ושמחים שם וכו' עכ"ל.

ונראה בכוונת הדברים שבשלמא בזמן חז"ל שהיה בית חתנים שמקרי חופה והיינו מקום מיוחד שהקימו לשבעת ימים שהחתן וכלה נשאו שם ושהו שם עם בני החופה כל ז' ימים ושם היה מקום של שמחה גדולה שהרי כל בני החופה שהו שם לכל ז' הימים. בנידון זה שיש מקום מיוחד זה לשמחה. אז אין לברך במקום אחר שאין לו שמחה כ"כ. אולם בזה"ז שאין מקום מיוחד לשמחה כמו בית חתנים שהרי החופה נקראת הכלונסאות שהקימו לנשואין לזמן קצר. ולכן כשמשמחין החתן והכלה במשך כל ז' ימי המשתה אין מעליותא לבית זה או לבית אחר דכל מקום שנערכה סעודה בשבילם עתה הוא מקום עיקר שמחתם ושפיר מברכין ז' ברכות. כמוכן לפי דברי הט"ז מובן מנהג אשכנז שמברכין ז' ברכות בכל מקום ולא רק בדירת החתן.

ביאור רבני נרבונא בפנים חדשות

איתא בגמ' כתובות (ז): ת"ר מברכין ברכת חתנים בעשרה כל שבעה אמר רב יהודה והוא שבאו פנים חדשות. בפשטות הראשונים נוקטים שפנים חדשות הוי פלוני שעדין לא היה שם מקודם לפי שיטת הר"מ (פ"ב הל' ברכות הל' י) דהוי מי שלא שמע עדיין ברכת הנשואין ולפי הרא"ש

(פרק קמא דכתובות סי' יג) הוי מי שלא אכל בסעודת חתן וכלה. אולם, עיין בהגהות מיימוניות (פ"ב הל' ברכות הל' י אות ה) דהביא פשט מחודש בענין זה וז"ל ורבני נרבונא פירשו אי איכא פנים חדשות כלומר אם הפנים חדשות שבאו לחופה עודם שם שלא הלך אחד מהן מברך כולהו ואפילו כל הז' ימים ובלבד שלא הלך אדם מאותן שבאו לכבוד החופה אבל הלכו לא עכ"ל. דברי רבני נרבונא מיוסדים על המציאות בזמן חז"ל שהיה בית חתנות דהיינו מקום מיוחדת שמקרי גם חופה שהחתן והכלה וכל בני החופה שוהין שם כל ז' ימים, אלו בני החופה שבאין בתחלה הם הפנים חדשות וכדי לברך ברכת חתנים צריכים שכל האנשים הנ"ל שבאו בתחלה שמקרי פנים חדשות ישארו בחופה במשך כל ז' ימי המשתה כדי שיוכלו לברך ז' ברכות. אולם אם הלך אחד מהם ונפחת השמחה בחופה נוכחות של זה תו לא מברכין ז' ברכות. כמובן פשט זה רק שייך במציאות של חופה בזמן חז"ל ולא שייך לזמנינו.

חידוש בענין פנים חדשות בזמן הזה

אולם ראיתי דבר חידוש בענין פנים חדשות שיוצא משנוי המציאות בזמן הזה ממה שהיה בזמן חז"ל. עיין בקובץ פרי תמרים הנ"ל (קובץ חמישי – תמוז תשמא עמ' לו) במאמרו של הרה"ג ר' משה מנחם טירנויער שליט"א רה"כ סאטמאר במאנטריאל שכתב וז"ל ע"כ חשבתי לחדש עפי"ד הט"ז הנ"ל דכיון דכהיום נתבטל ענין מקום חופה שהי' בזמן הש"ס שהיה מקום מיוחד ששם היו שמחים כל ז' ימי המשתה וכן היה שם בזמן הראשונים כמבואר בתוס' (סוכה כה: ד"ה אין שמחה) ורא"ש (פ"ב סוכה סי' ח) ז"ל ע"כ היו צריכים לפנים חדשות שיהי' שמחה חדשה אבל לפי הנהוג בזמנינו שמחדשין בכל יום מקום חדש שסועדין שם וקובעין שם השמחה וע"ז כתב הט"ז (אה"ע סי' סב ס"ק ד) דכל מקום שקובעים לשמחה נקרא מקום חופה א"כ אפשר דכיון שהוא במקום חדש והוי כמקום חופה חדשה ודאי כשבעה"ב חדש עושה הסעודה ומרבים דברים חדשים בכל סעודה אפשר דהא גופא יהיה כמו פנים חדשות שיש בזה שמחה חדשה וזה דומה קצת למה שחידשו הראשונים ז"ל (תוס' כתובות ז: ד"ה והוא שבאו פנים חדשות) דשבת הוי כפנים חדשות כיון ששמחים בשבילם ומרבים במנות ולא כתבתי זאת למעשה לסמוך על זה רק להעיר וכו' עכ"ל.

הרי דהעיר במאמר הנ"ל דבר חידוש שאפשר שהדין של פנים חדשות דצריך בן אדם חדש כדי לומר ברכת נישואין נאמר רק בזמן חז"ל

שחתן וכלה וכל בני החופה שהו במקום אחד לז' ימי המשתה ולכן כיון ששהו במקום אחד כדי שיהיה שמחה מחודשת לחייב בז' ברכות צריכים שיהיה נוכח בן אדם חדש שהרי בלי זה הרי השמחה אינה חדשה. אולם בזמן הזה שאין לנו מקום אחד מיוחד לז' ימי המשתה כמו שהיה בזמן חז"ל ועורכים שבע ברכות בכל יום במקום אחר, עצם המקום החדש יוצר התחדשות בלי בן אדם חדש ותו לא צריכים לאדם חדש לפנים חדשות. כמוכן במאמר הנ"ל כתב שלא כתב כן בתור פסק הלכה אלא בתור הערה. שאפשר שהתקנה היתה רק באדם חדש יכולים לברך ז' ברכות.

ביאורים בדברי מס' סופרים בנוגע לברכת נישואין בז' ימי המשתה

איתא במס' סופרים (פרק יט הל' יא) וז"ל ונהגו רבותינו לומר בבקר ברכת חתנים על הכוס בעשרה ובפנים חדשות כל שבעה וכן בערב קודם סעודה עכ"ל. הרי מבואר מדברי המס' סופרים שז' ברכות בז' ימי המשתה אינה קשורה עם סעודה שהרי איתא להדיא במס' סופרים שמברכין קודם הסעודה, וכן העיר הריטב"א (כתובות ז: ד"ה אמר ר' יהודה). ועיין בחידושי הרמב"ן (כתובות ז:): דכתב שפנים חדשות הוא באדם חדש שבא ואפילו לא אכל שם עכשיו. ועיין בית שלמה (כתובות פ"א – יח) שהביא דברי הרמב"ן הנ"ל וכתב וז"ל והיא דעה רחוקה. אולם הרמ"א (אה"ע סי' סב סע' ז) הביא שיטה הנ"ל וכתב וז"ל וי"א דאם היו שם פנים חדשות אע"פ שאין אוכלין שם מברך בשבילם לילה ויום. ועי"ש בבית שמואל (אה"ע סי' סב ס"ק ט) שכתב וז"ל כבר כתבתי רוב פוסקים חולקים על זה וכר' עכ"ל.

אולם, בביאור הדברים י"ל שדברי המס' סופרים נאמר בזמן שהיה בית חתנים הנקראת חופה שהיא מקום מיוחד לחתן וכלה ובני החופה לז' ימי המשתה. ונראה נידון זה אם הפנים חדשות באו למקום זה אע"פ שלא אכלו הוא משום עצם הנוכחות של הפנים חדשות במקום של בית החתנים מהוה שמחה יתירה. אמנם, בזמן הזה שאין לנו מקום מסוים והסעודה שנערכה לכבוד החתן והכלה הוי כמו החופה אפשר לומר שאם הפנים חדשות אינו אוכל הרי אינו מצורף לחופה שהרי בזמן הזה עצם הסעודה היא החופה לז' ימי המשתה.

בענין אם רשאים לומר ז' ברכות באמצע הסעודה של ז' ימי המשתה

עוד שאלה הנוגע לענינינו היא בנוגע לאלו שעורכים שבע ברכות ביום השביעי של ז' ימי המשתה וקרה מקרא שהתחילו במאוחר ובזמן

שהסעודה תגמר ויברכו ברכת המזון וז' ברכות כבר יהיה אחר השקיעה של יום שביעי שיש ספק עם עדיין יכולים לברך ז' ברכות. ויש שרצו להציע עצה שיברכו ז' ברכות של נשואין באמצע הסעודה.¹ עיין בספר אבן ישראל (ח"ט עמ' סח) להרה"ג ר' ישראל יעקב פישר זצ"ל שדן בשאלה זו וז"ל שוב ראיתי בריטב"א כתובות (דף ז:): שהביא בשם מס' סופרים דאין חיוב ברכת חתנים תלוי בסעודה, אבל כל זמן שמתאספין לשמח חתן וכלה מברכים ברכת חתנים, אלא שעכשיו נהגו לברך אחר הסעודה משום שאין אנו מתאספין לשמחה אלא לסעודה. ולפי"ז בנדון דידן בודאי יכולים לברך ברכת חתנים לפני ברכת המזון וכו' עכ"ל. וכן כבר קדמו בזה בספר פסקי הלכות יד דוד (ח"ג עמ' יא) להרה"ג ר' דוד פרידמן זצ"ל שכתב כנ"ל וז"ל וברור דבשעת שמחה ר"ל בשעת הסעודת נשואין יכול לברך הז' ברכות אף באמצע הסעודה וכו' עכ"ל.

הרי הפוסקים הנ"ל נקטו שיכולים לברך ז' ברכות באמצע הסעודה. ובספר אבן ישראל הביא דברי המס' סופרים שנקט שלא צריכים סעודה לברך ז' ברכות וכש"כ שיכולים לברך באמצע הסעודה. אולם, יש לדחות ראיה זו ולומר שמס' סופרים מיירי בנידון שהיה מקום חופה לכל ז' ימי המשתה ולכן כיון שיש מקום שמחה לא צריכים אפילו סעודה. אולם, בזמן הזה שאין מקום קבוע לחופה והסעודה לכבוד החתן והכלה הוי כמו החופה אפשר שתקנו הז' ברכות רק בגמר הסעודה יחד עם ברכת המזון וכחלק מברכת המזון וכמו שנקט הגרי"ז זצ"ל מבריסק עפ"י הר"מ פרק ב הל' ברכות הל' ט.² וכן פסק הרה"ג ר' שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל (מנחת שלמה ח"א סי' יח) שברכת נשואין מברכין רק אחר ברכת המזון.

העולה מכל הדברים שז' ימי המשתה בזמן חז"ל שונה מז' ימי המשתה בזמן הזה. בזמן חז"ל היה מקום קבוע לשמחה לחתן וכלה ובני החופה משא"כ בזמננו. עפ"י שנוי המציאות הנ"ל אפשר שיש דינים שונים לגבי הדין של מברכין ברכת חתנים בבית חתנים, פנים חדשות, וזמן אמירת שבע ברכות. במאמר זה הצעתי שנויים אלו והנפקא מינות שיוצאות מהם ואין כוונתי להכריע בזה לעת עתה אלא בגדר תן לחכם ויחכם עוד.

¹ עיין בספר הדרת קדש – עניני נשואין, שנלקטו מעזבונו של הרה"ג ר' צבי פסח פראנק זצ"ל שדן בזה (עמ' לא) והביא שכן אחיו של מרן נקט שיכול לברך תוך הסעודה.

² עיין בספר ברכת חתנים סי' יז להרה"ג ר' ניסן קפלן שליט"א, שהרי כתב הר"מ (שם) בבית חתנים מברכין ברכת חתנים אחר ארבע ברכות אלו בכל סעודה וסעודה שאוכלים שם דמשמע שהיו הוספה על ברכת המזון.